

AZ ÚJ TÖRÖKORSZÁG

– ATATÜRK HALÁLÁRA –

MÉG ÁLL a balkáni stílusban épült szaloniki ház, melynek egymáshoz szorult keskeny ablakai, egyszerű vaspálcás rácsai mögött Musztafa, a későbbi Atatürk, 1880-ban a napvilágot először meglátta. Szaloniki akkor még a szultán birodalmához tartozott s ebben Musztafa apja: Ali Riza, eleinte mint adótiszt, később mint kereskedő igyekezett kenyerét megkeresni; egyszerű pályafutásának mindkét szakaszában a közrangúak közé tartozott s amikor fiatalon elhalt, sem rangot, sem vagyont nem hagyott maga után.

Musztafa, akinek nevelése apjának halála után anyjára: Zübeyda hanumra hárult, az elemi iskolák elvégzése után — még mindig Szalonikiban — a hivatalnokárvák szokásos nevelőintézetébe, hadapródiskolába került. Tanárai jóra való, derék igyekezetű tanítványt kaptak benne, egyikük el is nevezte őt Kemalnak („Kemal“ azt jelenti: kiváló, érett). Ezóta főleg ezen a néven emlegetik s később a rendszert is, amelyet alapított, erről a nevéől nevezték el („kemalizmus“, „la Turquie kémaliste“).

Mint katonatiszt (1904-ben került ki az iskolából) először Szíriában szolgált, majd az újtörök forradalom után — amiben már szerepe volt — Isztanbulba került a vezérkarhoz. Innen 1911-ben Tripoliszba ment, hogy az oda benyomuló olaszok ellen harcoljon. Tripoliszból a balkáni szövetség Törökország elleni támadásának hírére hazaindult (1912), de nagy kerülővel Egyiptomon és Románián keresztül csak elkésve, a nagy csaták után érkezett meg. Nagyobb eseményeknek nem volt aktív részese.

Ezután férfikorának két legszürkébb esztendeje következett (1912—1914), amiket mint katonai attasé a szófiai követségen töltött el.

A világháborúban a Dardanellák védelménél tűnt ki, nevét itt, a Gallipoli-szoros védelménél kapta először szárnyára a hír (Anafarta, 1915. aug.). Kemal Törökország legjelesebb katonái közé került a ezóta már csak nagy, nehéz feladatokra kapott megbízást. Diarbakir vidékén az oroszok, Szíriában az angolok ellen harcolt, állandóan fokozódó nehézségek, fogyó remények között is azzal a szívós kitartással, amely a török vezéreket bukásukban is oly sokszor a hősiesség glóriájával övezi.

Az összeomlás után, hivatlanul, Isztanbulban termett, kétségbeesetten fenyegetődzve és lázadva a közeledő végzet ellen, nagy aggo-

dalmára az új angolbarát kormánynak. Az udvari urak, hogy szabaduljanak tőle, visszaküldték Anatóliába (1919 április) „hadseregfelügyelőnek“ oda, ahol hadsereg már nem volt.

MINDAZ, ami Kemallal eddig történt, nem különb az átlagos katonai karriernél, melyet a világháborúban egymással szemben álló táborok százsámra tudnak felmutatni; Kemal pályafutásának rendkívüli szakasza csak ezután kezdődött.

Mikor a török határokon kívül és belül mindenki úgy érezte, hogy az antant részéről olyan ítélet készül elhangzani, amely nemcsak a török államnak, hanem a török népnek is biztos pusztulásával egyértelmű, Kemal volt az egyetlen, aki a török nép jövőjében még hitt és aki azzal az elhatározással indult Kis-Ázsia belsejébe, hogy még a lehetlent is megkísérli.

Anatóliának az a része, ahol először megjelent, emberben és anyagban rendkívül szegény föld volt s ami értéket ott régebbi idők mégis összegyűjtöttek, a világháború felvonuló seregei már régen szétaposták. Kemal teljesen kiélt „frontmögötti területet“, szétszórt, szervezetlenségben akarat és remény nélküli embereket talált, akik egymásról semmit sem tudtak és egymással nem törődtek. Ezt látjuk a szivaszi kongresszuson is, melyet a keleti országrész ügyeinek megbeszélésére hívott egybe: itt 25—30 főnyi gyülekezet veszi körül (1919 szeptember), szakállas vének és kisvárosi fiatalok, hogy statisztáljanak egy mű elindításánál, amelyről épp oly kevésbé volt sejtelmük, mint a nehézségekről és módokról, melyeken keresztül a cél elérhető, ő, a vezér is gyűrűtten, sápadtan, beesett arccal ült közöttük.

Ankarában, ahová az időközben megnagyobbított országrész képviselőit, az öntudatosabb „nagy nemzetgyűlést“ félévvel később, 1920 áprilisában összehívta, már zárt tömegeket látunk mögötte. Hívei egy egész termet megtöltenek, sok köztük a tanult és tapasztalt férfi, aki régebben a szultáni kormány támasza volt és egyesével szökdösött át hozzá. De a mozgalom mérhetetlen anyagi bajokkal küzdött, mindenki reménytelennek látta. Nemcsak a nagy nemzetgyűlés ülésezett egy szegényes barakszerű épületben, ahol márványoszlopok helyett rajvonalkályhák csövei futnak fölfelé, hanem az egész ország ilyen egyszerű, felkészületlen, anatóliai volt. A vakmerő vállalkozásnak pénze nincs, embere és hadianyaga kevés s a rossz utakon az is alig bír mozogni; szinte összeroskad a szegénység alatt. Az emberek azonban már bizakodóbbak; manifesztumokat adnak ki a világ népeihez, józanul és bátor hangon követelve, hogy tudomást vegyenek róluk és arról, amit akarnak.

Kemal úgy látta, hogy két dolgot kell sürgősen tisztáznia: viszonyát a megszálló hatalmakhoz, a külföldhöz, s ha ez sikerült, viszonyát saját császárához és a török nép egyeteméhez.

A nagy oszmán birodalomból, a birodalom nyugtalan és megbízhatatlan tartományai közül Kemalt csak a török nép lakta föld érdekelte. A török föld azonban, különösen ott, ahol az politikai vagy gazdasági vonatkozásban értékes, ahol kemény búza és édes gyümölcs terem rajta, idegenek kezében volt; mindenki, angolok és franciák,

olaszok és görögök, sőt még a távoli Egyesült Államok is részesedni akartak belőle s mindegyikük a legjavát választotta ki magának. Kemalnak és a török népnek a sóstavak vidéke és a sziklás fennsík maradt.

Kemal azonban ezeken a sziklákon jól megvetette a lábát és külpolitikáját, amin pályája elindult és eldőlt, helyesen irányította. Az első külföldi biztatást különösképpen Oroszországtól, a török nép szívbeli ellenségétől szerezte meg, a másodikat a franciáktól, akik ugyanúgy, mint az oroszok, világnézeti reménykedéssel mutattak megértést az ankarai mozgalom iránt. További nem várt szerencséje volt, hogy Amerika, majd belpolitikai okokból Olaszország is feladta igényét s így a belső török földön, 1921 nyarán, csupán két ellenség maradt: a görög és az angol, az utóbbi csak mint szemlélődő. Megkezdődhetett a szabadságharc.

A görög megszállók elleni küzdelem közel harmadfél évig (1920 június—1922 szeptember) tartott s ahogy a kölcsönös sikerek, változó görög és török győzelmek jelzik, az ellenfelek erői sokáig egyenlők voltak. A törökök ismételten kísérletet tettek a megszállók kiszorítására, így 1921 január és március hónapjaiban Iszmet pasa vezérlete alatt Inönü-nél — Iszmet pasa, a köztársaság mai elnöke, később e csatater nevére vette fel családnevét, — augusztusban Kemal vezérlete alatt a Szakaria-folyónál. Sikereik azonban nem voltak döntő jelentőségűek, döntést a küzdelemben csak a harmadik év hozott, az egész nép újbóli egyetemes erőfeszítésével. Kivette ebből részét a török asszony („Fatma“), sőt a gyermek is; görnyedt háttal, betegen is együtt küzdöttek a harcosokkal, ágyúkat vonszoltak, lőszer alatt roskadoztak, valóban úgy, ahogy ma az ankarai főtéren a török katona típusa („Mehmedzsik“) mellett, mindketten láztól égő szemmel szoborba öntve állnak. Siker csak a köznéptől jöhetett.

A nagyszerű győzelem, hol az egész ellenséges sereg vezérkarával együtt esett fogságba (Dumlupinar, 1922 augusztus), éppen a harcok elhúzódása miatt mindenütt meglepetést és hangos csodálkozást keltett. Mint még sokunknak emlékezetében van, a hírt a budapesti utca is kitörő örömmel üdvözölte, a győzelem mámore egyeseket és testületeket egyaránt magával ragadott, az eseményt a trianoni évek kábulatában is komoly felolvasások méltatták és tüntető gyűlések ünnepelték.

Természetes, hogy a sikert a diplomácia is tudomásul vette s a sévresi béke, a törökök Trianonja, automatikusan revízió alá került. A lausanne-i tárgyalásokról Iszmet, az ankarai nemzetgyűlés megbízottja, tisztességes megállapodást hozott haza, a török népnek függetlenséget és elfogadható életkörülményeket Drinápolytól a régi perzsa határig és reményen fölül haza hozta Isztanbult is, ahonnan a megszállók négy évi birtoklás után kelletlen lemondással hurcolkodtak el.

Szükségesnek láttuk a forradalmi Törökország feladatainak és nehézségeinek kusza tömegéből legalább a fontosabbak felsorolását, egyrészt hogy követhessük Kemal útját, másrészt hogy cáfoljuk azt a széles körben elterjedt véleményt, hogy „könnyű volt Kemalnak szabadságharcát megvívnia, mert erre országának földrajzi helyzete módot adott“.

Mint a fenti vázlat is mutatja, Kemalnak szívós, hosszú küzdelmet kellett vívnia. Erejének hatalmas megfeszítésével évekig tartó verejtékezésre és elszántságra volt szükség, mert nem ő volt a nemzet egyetlen vezére, a népnek csak egy része támogatta, sokan közömbösen vagy ellenségesen nézték.

Sokan ugyanis úgy látták, hogy fellépése csak újabb bajt fog a törökségre zúdítani, mert terve — a nagy összeomlás után — vakmerőnek, elérhetetlennek és kihívónak látszott. Így az idegen befolyásnak kitett szultáni udvar és az isztanbuli kormány is a külső hatalmak nyomásától félt. Kemalt előbb mérsékeltek, később gáncsot vetettek neki, végül halálra ítélték. A fővezérnek tehát, kire a népnek esküdni kellett volna, két új gondja támadt: hogy megmentse a népet a polgárháborútól és saját fejét a halálos ítélettől.

Törökország mind a két veszedelemtől megmenekült. A polgárháború nem tört ki, a seregek, melyeket az isztanbuli kormány Kemal ellen küldött, vezéreik után maguk is átpártoltak hozzá. Nem volt tehát erő, amely Kemalt legyűrje és nem akadt kéz, amely rajta az ítéletet végrehajtotta volna.

Az önuralom, amellyel Kemal a halálos ítélet bélyegét éveken át viselte, nagynak mutatja őt legfontosabb államférfiúi tetteiben, a belső közjogi helyzet rendezésében. Nagy érdeme, hogy magában az indulatot, híveiben a feléje irányuló szeretetet elnyomva, nem engedte, hogy a nemzet egységét időszerűtlen közjogi kérdések megbontsák és csak akkor adott választ a szultán ítéletére, amikor döntő katonai és diplomáciai sikereknek jutott birtokába. A válasz az ankarai nemzetgyűlés döntése volt: Törökország szultánok és monarchikus államforma nélkül mint köztársaság kíván a jövő életre berendezkedni és elnökének Kemalt választja (1923 október 29).

Az Oszman-ház trónfosztásával kezdődik Kemal pályafutásának harmadik korszaka, az az idő, amelyben Kemal a külpolitikai és katonai kérdések nyomasztó gondjai alól felszabadulva, foglalkozhatott reformterveivel.

Kemal kormánya ekkor már évek óta Ankarában székelt, messze benn a tengerektől, 800 méter magasan a fennsíkon, a jövő Törökország stratégiai szempontból kiválasztott fővárosában. A gondolat, hogy a kormány a meleg tengeröblök mellől erre a zord vidékre költözzék át, nem az övé. Mint javaslat a szultánok előtt is megfordult, de ott megbukott: a szerájok népe nem bírt elszakadni az isztanbuli pompától, Kemal szeme kellett hozzá, hogy a parasztság közepében a jövő nagyság képét meglássa.

Ekkor még csak ő merete elképzelni a fejlődésnek azóta befutott vonalát és szemével, amiből sokan rendkívüli erőt láttak kisugározni, csak ő merete látni Törökország képét, a jelennel egyszerre a jövőt is.

Ahogy az ankarai magas várhegyről a viskók fölött végigtekintett a télen jeges, nyáron kopár fennsíkon, szélesen kitérűlt előtte a török föld nagy élettelensége. A város a lábai alatt, mint minden más török város is: romterület, hol paloták és templomok kupoláit felverte a gaz; a falvak: nem földművelők házai, hanem inkább sárból vert sátrak, csak pásztorok búvóhelye a vihar elől; a folyók mocsarakká folynak

szét, az erdők sűrűjében rabló vigyáz az elrabolt utasra és vár a váltságdíjra; szerte az országban az ipar és kereskedelem kisszerű, mint a kofa üzlete, mikor szeletekben méri a dinnyét; a távolságok mérhetetlenek, Szivasz oly messze van Európától, mint ma az afganisztáni Kabul. S az emberek, a városi és falusi török nép, abszolutizmusban nevelkedve, forradalom szelétől suhintva, terv és cél nélkül határozatlanul vergődik Európa és Ázsia, ó- és újvilág között.

Azután ködfátyollá sűrűsödik előtte a valóság és azon keresztül kibontakozik előtte a jövő. Ez a Törökország olyan állam lesz, melyet megint becsülni fog a világ; kifelé tekintélyes, belül rendezett, jómódú, gazdag; gazdag természeti kincsei révén és saját polgárainak munkája nyomán. Mert mindenki dolgozni fog, az emberek szeretni fogják a munkát; s mindenütt rend lesz, mert az emberek szeretni fogják a rendet; a folyók visszatérnek medrükbe, az autót út szabadon kigyózik az erdők alá és kocsijában biztonságban érzi magát az utas. Szivaszba majd Pullmann-kocsi visz, Európa megérkezik Anatóliába. És ezt nemcsak a jövő nemzedék látja majd, frissült lélekkel és edzettebb izmokkal küzdve a még boldogabb jövőért, de már a mai öregek is megélik egyszer, mint szabad emberek szabad országban, európai államban.

Ilyen vakmerő terveket, amilyeneket Kemal álmodott, nem lehet kicsinyes szempontok szerint, részekre bontva megvalósítani; ezek lázas munkát kívánnak, ahogy maguk is lázálomban születtek. Kemal intézkedései, melyekben reformeszméi testet öltének, egyszerre a nemzeti élet legkülönbözőbb szövevényeit tépik szét, hogy a régi állapotok helyén új életet fakasszanak. Ismertetésük sem bírja el, hogy, mint életének korábbi mozzanatait, kronológiai rendbe sorakoztassuk őket, csoportosítva kell velük foglalkoznunk.

Először egyházpolitikai reformjait emeljük ki, a legkényesebb kérdéseket, melyek a török nép sorsát századokon át irányították és Kemal keze nélkül jövőjét is más irányba terelték volna. Kemal forradalmában a gazdasági újjáéledést a lelkek megújulásának kellett megelőznie. Ami a régi intézményekből elavultnak látszott, azt azonnal törölte, kezdve a kalifátuson (1924 március), bár itt mintha habozott volna egy ideig elhatározásában. A kalifátust ugyanis maga is megbecsülendő értéknek tartotta és megszüntetésére főleg azért szánta rá magát, mert ez volt az utolsó szál, mely a trónjavesztett uralkodóházat Törökországhoz fűzte.

Egyházi intézkedései közül csak a legfontosabbakat említjük. Feloszlatta a dervis-rendeket, magánüggé tette a vallástanítást; szekularizálta az egyházi vagyont, megtörte a papság befolyását; emancipálta a török nőt; új házassági törvényt, a mohamedán törvények helyébe európai törvénykönyvet hozott; eltiltotta a perzsa és arab nyelvek tanítását — ezek voltak a régebbi török műveltség klasszikus nyelvei, — eltiltotta az arab egyházi naptárt s meghonosította az európaiat; megtiltotta a pénteki nap megünneplését és heti szünetnapnak a vasárnapot rendelte el. Mindezen reformokat pedig olyan államban iktatta törvénybe, ahol a nemzet egyeteme a mohamedán vallást követte.

Olyan ez, mint amikor egy ember tatarozás közben nem veszi észre, hogy a legbelsőbb eresztékeket is kikezdte az idő, s egyik ütésénél, mellyel csak bontani akart, rászakad a ház; a porban és füstfelhőben, ami fölötte gomolyodik, eszmél rá, hogy a régiből semmi sem jó, mindent előiról kell kezdeni. E reformokkal a törökség elvetette magától mindazt a segítséget, amit régebben a mohamedán kultúrától kapott, a jövő nemzedék oktatására és nevelésére tehát új erőket kellett teremteni és új művelődési irányt kellett kijelölni. Törökországban Kemal vezetése alatt új iskolapolitika indult meg, minden fokozaton ugrásszerűen szaporodó intézetekkel, diáklétszámmal és egy bizonyos szellemi szintnek rohamos kiszélesítésével. A nevelés régebbi, erősen vallásos jellegét minden iskolafajtában nacionalista öntudat váltotta fel olyan jelszavakkal, melyeket a régi világ börtönnel büntetett („ébredj, török ifjúság! ... „de jó annak, aki töröknek vallhatja magát“.), s a török fajra jellemző militarista szellem kapcsolta nemzeti egységbe az ifjúságot. Civil diákok iskolájuk számával és ezen belül egyéni sorszámmal vannak nyilvántartva: „az isztanbuli 12. iskolába járó 256. számú Mehmed“.

Kulturális téren legfontosabb és általában legvakmerőbb újítása az írásreform volt. Ezt Kemal szélsőséges forradalmárok módjára azzal kezdte, hogy elvette a „gazdagoktól“ azt, amivel azok különbek voltak: az írni tudókat eltiltva az arabbetűs írás használatától, analfabétává tette, azzá, ami a többi szegény. Ugyanakkor az új írás sikerét legszemélyesebb kérdéseként fogta fel: majd mint tanítómester, krétával a kezében agitált az új írás mellett, melyet egy nyelvészbizottság véget nem érő vitái után egyetlen éjszaka ő maga állított össze, majd maga is beült az iskolapadba, fejkendős asszonyok közé, és kényszerített urat és parasztot, hogy a forradalom legújabb kincsét magukévá tegyék.

Kemal figyelme azonban elvontabb, tudományos problémákra is kiterjedt, ha azok alkalmasak voltak a népi öntudat fejlesztésére és távolabbi eredményekben forradalmi céljait elősegíthették.

Néhány ilyen akciója, így különösen azok, melyek a történetkutatással és a török nyelv művelésével függtek össze, külföldön is figyelmet keltettek, sőt kritikára is okot szolgáltatottak. Megállapodott nemzeti műveltségű országok tudományos életében az ilyen egyéni kezdeményezések nagy károkat is okoztak volna. A törököknél azonban még az ilyen romantikus elméleteknek is volt ideiglenes nemzetnevelő hatása. Kemal ilyenkor a múlt század magyar romantikusaihoz hasonlít, kiknek szaván egész nemzedékek csüggttek, javult, új nemzetté alakultak. Viszont a török nyelv reformjával, amit szintén az ő nevéhez kell fűznünk, túl a mai nemzedék rajongásán, a jövő korszak háláját is biztosította magának. Noha Kemal sem író, sem tudós nem volt, szinte új nyelvvé ajándékozta meg nemzetét; a színekben és fordulatokban rendkívül gazdag török népnyelv Kemal hatása alatt új irodalmi nyelvvé fejlődött, melyen keresztül e nyelv szépségeit most kezdjük igazán ismerni és becsülni.

Kemal azt akarta, hogy Anatólia török népe, az ő törökjei, kiszakítva az ázsiai mohamedán közösségből, mely fejlődésüket biztosítani

nem tudta, az európai civilizációban helyezkedjenek el és annak egész fegyvertárát úgy tegyék magukévá, ahogy azt Nagy Péter oroszai, vagy a múlt században a japánok tették. Ahogy Nagy Péter a köznapi élet apróbb dolgait is szabályozta, ugyanazt tette Kemal is (fész-tilalmi törvény stb.), ami azért is különös, mert ő nem esett át a nyugat nevelő iskoláján, neki Hollandia és Angolország helyett Szófia meg Monasztir voltak a legnyugatibb városok, melyekben Európa kultúráját megismerhette.

Polgártársait azzal is közelebb akarta hozni Európához, hogy olyan családnevet adott nekik, amivel eddig nem bírtak, ő maga az Atatürk: „a törökök atyja“ nevet vette fel, méltán és joggal, mert a mai törökségnek valóban ő az atyja. „Atyánkat vesztettük el — írja levelében egy ankarai diák, — van-e ennél nagyobb fájdalom?“ Ezóta a törökök leginkább ezen, most már harmadik nevén emlegetik, de a Kemal név is tovább él, már túlságosan sok alkotás fűződik hozzá, semhogy feledésbe merülhetne. Ugyanakkor polgártársai is szép neveket válogattak ki maguknak.

Mint a kulturális és társadalmi téren, úgy a gazdasági élet területein is az újítások hosszú sora jelzi Atatürk forradalmának tervszerűségét és céltudatosságát. Évről-évre megépül néhány száz kilométer hosszúságú vasútvonal, — nagyjából már kész a hálózat, amely keletnyugati irányban kétszer, észak-déli irányban négyszer-ötször átszeli Anatóliát, — javulnak az országutak, — pár év előtt még nem lehetett Ankarából autón Isztanbulba eljutni, — új hajók állnak be a tengeri hajózás szolgálatába.

Minden gondolata a nép jelenét és jövő boldogulását szolgálta. Hogy a nép erejét fokozza, hazahozta a Balkánon rekedt törököket, fajtestvéreit, akiket félezer év előtt egy hódító politika ültetett át Ázsiából Európába. Atatürk idegen segítség nélkül bonyolította le az újkor legnagyobb népmozgalmát, amilyent eddig nagy államok sem mertek elképzelni,; azután folyókat szabályozott, itt, hogy parasztjainak több földet, egészségesebb földet adhasson, amott, hogy a csatornázással, öntözéssel, amiben ősei már a belső ázsiai pusztákon mesterek voltak, többet tudjon termelni.

A világgazdaság autarchikus irányzatára török autarchiával válaszolt. A nyersanyagtermelést fokozta, — Törökországot búzaexportáló állammá fejlesztette, — a termés feldolgozására hatalmas gyárat állított üzembe,— a régi Törökország egy szem cukrot sem termelt, az új kivitelre dolgozik — s a hazai cikkek fogyasztását erős propagandával szorgalmazta, öles plakátok, tűzfalakra rajzolt jelmondatok és grafikonok számolnak be az eseményekről és serkentik a népet újabb és újabb célok felé.

De nemcsak a faluval törődött, hogy emelje, gazdagítsa: a városokat is újból rendezte, újjáépítette. Ankarában, ahol 2000 év előtt Augustus márványtemploma állt, tele szobrokkal és domborművekkel, a romok fölött jelentéktelen török lakótelep helyén nagyvárost épített, új fővárosul az új államnak, ahol európai szemnek is minden modern és célszerű. Csak a dolgok még nem hangolódtak össze: a városnak még nincs karaktere. Ez a város ma, halála után újra az övé, a nemzet

szimbolikusan visszaadta neki, akitől kapta: Ankarát ma Atatürknek, Atatürk városának hívják.

Nincs tehát az életmezőnek olyan részecskéje, melyet Atatürk gondolataival fel nem szántott volna, miközben mindig gondosan ügyelt arra, hogy a kivitel dicsősége és előnye a nemzet egyetemét, a népet illesse. Még ő, a szabadító sem igényelte magának azt a jogot, hogy szándékát önkényesen érvényesítse, döntőnek csak a nép akaratát ismerte. Mikor az állam tulajdonából földet adott parasztjainak, ugyanúgy a népet erősítette, mint amikor sajátját is, minden földi javát már életében a népnek adta. Innen van, hogy a közhangulat leggyökeresebb újításaitól sem idegenkedett s reformjait a külföld nagyobb meglepetéssel fogadta, mint azoknak részesei, saját polgártársai.

A nemzetközi politikában, ezen az élete végéig különösen kedves munkatérén, ahol kezdettől fogva rámosolygott a szerencse, szintén nem ismert más érzelmet vagy szenvedélyt, csak a török nép szeretetét. Olyan hatalmi csoportokhoz kapcsolódott, melyektől előnyöket remélt és Lausanne óta négyszer-ötször kötött olyan szerződéseket, melyek Törökország határait mindig előnyösebben módosították, de csak addig haladt velük, amíg abból népe hasznát látta. Minthogy érdekei a Balkán-államokhoz fűzték, s az úgynevezett „népszövetségi jelszavakkal“ hazájának céljait jobban vélte szolgálni, mi magyarok fájdalommal csalódással tapasztaltuk, hogy barátságos érzelmei tettekben kevésbé nyilatkoztak meg. De ilyen volt ő minden irányban, csalódott benne első támogatója: a szovjet is, hivatalos hála nyilatkozatokon kívül egyebet nem kapott tőle.

Minthogy már örök álmát alusza (jegyezzük fel halála napját: 1938 november 11), hízelkedés gyanúja nélkül meg lehet állapítani, hogy forradalmi jelentősége nemzete szempontjából talán mélyebbre hatolt, mint korunk diktátorai közül bármelyiké. Egyikük sem merészelt olyan nagyot, mint ő. Az a távolság, amely a forradalom kezdete és a kitűzött végcél között fennáll, Törökországban a legnagyobb. Atatürk országa egyszerre vállalta mindazt, amit nyugaton evolúció és forradalmak részletekben elértek és olyan mély barázdákat vágott a török ugaron, mint amazok száz év alatt.

A nagy művet nem fejezte be, a folytatás kiesett kezéből, utódaira maradt. Nekik kell megmutatniok, hogy méltók arra a nagyszerű jövőre, melyet számukra Atatürk megálmodott. De az élet is válaszolni fog: megállja-e ez a megvalósított álom az idők próbáját?